

הרב יהושע כ"ץ

הלל בפסח

בכמה מקומות בש"ס מופיעה רשימת הימים שבהם גומרים את ההלל, ובהם במסכת ערכין דף י'.

אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל: שמונה ימי החג ושמונה ימי חנוכה יום טוב הראשון של פסח ויום טוב של עצרת, ובגולה עשרים ואחד וכו'.

הסמ"ק במצוה קמוי כתב חובה זו "להלל בזמנים קבועים... באר"י יח' ימים ולילה אחד ובגולה כא' יום ושתי לילות" משולבת ביחד עם החובה של "מי שאירע לו נס כגון ד' שצריכים להודות.... שצריך לברך בא"י אמ"ה הגומל לחייבים טובות". וציין את הפסוק בדברים י' כא' "הוא תהלתך והוא אלוקיך אשר עשה אתך את הגדולות ואת הנוראות האלה אשר ראו עיניך".

נראה מתוך דברי הסמ"ק שיש כאן ענין אחד, הבעת הכרת הטוב לה' יושב תהילות ישראל.

בראשונים אחרים – הסוברים שחובת ההלל היא דאורייתא – נראה שנקטו שחובת ההלל בימים טובים, נגזרת מחובת השירה שבמקדש שהיא דאורייתא, ולמ"ד אחד עיקר שירה בפה (עיין ערכין יא'). הראשון שבהם הוא היראים (רס"ב) ואחריו הרמב"ן ותלמידו הרא"ה ועוד, כדלקמן.

וכך נראה בסוגיה בערכין (שם), שבמשנה שנינו: שנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח; בשחיטת פסח ראשון ושני וביו"ט ראשון של פסח וביו"ט של עצרת ובח' ימי החג (סוכות).

ושואלת הגמרא: "מאי שנא הני", כלומר, מדוע דוקא באותם יב' ימים החליל מכה לפני המזבח? ומתרצת הואיל והיחיד גומר בהם את ההלל, ומביאה את מאמר ר' משום רשב"י הני"ל. כלומר, הנגינה וההלל משתלבים כחובת השירה. ועיי"ש ברש"י על המשנה שכתב בד"ה ולא היה זו"ל: "ובשעת הקרבה היה שיר זה, והיו הלויים משוררים בפה את ההלל באותם יב' ימים והחלילים מחללים וכו'.

על רקע זה ניתן להבין גם את המשך הסוגיה שם, הדנה מדוע אין גומרין את ההלל בר"ח, ומביאה את הפסוק בישעיהו "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג", ור"ח שאינו מקודש בעשיית מלאכה אינו בכלל.

ואם כדברי הסמ"ק, מדוע היתה הו"א לגמור את ההלל בר"ח; בשלמא בימים טובים, שבכולם זכר לגדולות והנוראות שראו עיננו – יש מקום להלל, אולם מדוע ר"ח נכנס למסגרת זו? ואעפ"י שאיקרי מועד (עיי"ש בסוגיה).

אולם אם ההלל נגזר מחובת השירה שבמקדש יש מקום לאמירת הלל גם בר"ח, שהרי גם בו התחדשות שירה במקדש, שהרי איקרי מועד ויש בו קרבנות מיוחדים, קרבנות המוסף. אלא שלמסקנה יש צורך גם שהיום מקודש מעשיית מלאכה.

כאן המקום לציין את דברי היראים שכתב (שם): "ועד דלא אתא נביא גמירי לה ואסמכיה (הנביא) אקרא", כלומר, אל תשאל כיצד יתכן שהמצוה דאורייתא כאשר המקור בדברי קבלה בנבואת ישעיהו, שכן זו הלל"מ, ואתא ישעיהו וכתבה בספר נבואותיו.

עוד מובן היטב קטע נוסף ומרכזי בגמ' שם: "מאי שנא בחג דאמרין כל יומא ומאי שנא בפסח דלא אמרין כל יומא?" והתרוץ "דחג – חלוקים בקרבנותיהם (דפרי החג מתמעטים והולכים, רש"י), דפסח – אין חלוקים בקרבנותיהם". ולכאורה קשה מהו פשר הקשר אם ימי החג חלוקים בקרבנותיהם או לאו, לחובת ההלל?

ואמנם התוס' בתענית כח: פירשו "בסוכות כל יומא ויומא הוי יו"ט לעצמו, לפי שפרי החג מתמעטים והולכים, אבל פסח אינו משתנה לא מקרבנות ולא מיו"ט". וכן כתב שיבולי הלקט קעדי, על סוכות לעומת פסח, "הילכך כל יום חשיב חג לעצמו".

אולם עדיין קשה להבין כאמור מה מוסיפה חלוקת הקרבנות שבסוכות לגבי מהות התחדשות יו"ט בכל יום? וצ"ב.

אולם לאמור לעיל נראה לפרש שגם בימים טובים המנויים במשנה, עיקר ההלל היה בשעת ההקרבה, כמו שהיו אומרים בשעת שחיטת וזריקת הפסח; ואמירת ההלל בשאר המקומות נגררת אחר השירה שבמקדש, ולפיכך אין חיוב הלל בכל יום בימי הפסח, שבהם אין התחדשות השירה במקדש, לפי שאין הימים חלוקים בקרבנות.

(אגב צ"ב למה התכוונו התוס' באומרים "אבל פסח אינו משתנה לא

מקרבנות ולא מיו"ט". שהרי ביום שביעי מתחדש יו"ט? ושמה אפ"ל שאין כאן התחדשות, שהרי שביעי של פסח אינו יו"ט בפני"ע והוא כהמשך של היו"ט הראשון והימים שבינתיים. או אולי אין התוס' מתכוונים אלא לומר כהמשך לדבריהם הקודמים שכתבו שעובדת שינוי הקרבנות בסוכות מחשיבה כל יום כיו"ט לעצמו, שבפסח שאינו משתנה לקרבנות ממילא אין הימים נחשבים כל יום יו"ט לעצמו.)

והנה בר"ח ברור שאין חיוב הלל כלל, ואינו נאמר בדילוג אלא רק מצד המנהג. כך למדנו בתענית כח: "רב איקלע לבבל חזינהו דקא קרו הלל בר"ח סבר לאפסקינהו, כיון דשמע דקא מדלגי אמר מנהג אבותיהם בדיהם".

ולכאורה גם בימי הפסח – פרט לראשון – הדין זהה לר"ח. כך מפורש בתוס' בערכין שם. וגם ברשב"א בברכות יד. מפורש כן שבאר"י (שם לא היה המנהג כבבבל) – לא היו אומרים הלל כלל, גם בר"ח וגם בימי הפסח פרט לראשון. כך מפורש גם ברמב"ם בהל' חנוכה פי"ג ה"ז.

לאחר שמנה את הימים שגומרים בהם את ההלל (בהל' ו' ו-ז') כתב "אבל בר"ח קריאת ההלל מנהג ואינו מצוה ומנהג זה בציבור (ועיין ראב"ד שם) לפיכך קורין בדילוג ואין מברכין עליו שאין מברכין על המנהג ויחיד לא יקרא כלל ואם התחיל ישלים ויקרא בדילוג כדרך שקורין הציבור (עיי' ראב"ד הנ"ל) וכן בשאר ימי הפסח קורין בדילוג כר"ח". ומשמע ברמב"ם שהלל בדילוג בשאר ימי הפסח הוא מן המנהג בלבד, כר"ח ממש.

אולם הרב המגיד כתב שם "דעת רבינו להשוות חולו של פסח לר"ח, וזה נראה דעת כל המפרשים חוץ מהרמב"ן שחילק ביניהם ואמר שבחולו של פסח אפילו היחיד מחוייב לקרותו בדילוג, שעיקר תקנה כך היתה, לאומרו בכל הפסח בדילוג ולברך עליו". (והובא בב"י ס"י ת"צ). והנה הר"ן במס' שבת (דף יא: בדפי הר"י) הביא את הרמב"ן מספר הלכות וז"ל: "ששה ימים של פסח ור"ח לאו חד דינא אית להו, משום דששה ימים של פסח כיון דאיקרו מועד מחייבין למיקרי הלילא בדילוג, ועליהו אמרינן בפי' היה קורא ימים שאין היחיד גומר את ההלל אפילו באמצע הפרק פוסק, כלומר כקריאת שמע, דדווקא מפני הכבוד הא לאו הכי לא, וכדאמרינן התם רב בר שבא אזיל לקמיה דרבינא בימים שאין היחיד גומר את ההלל ולא פסיק לשאול בשלומיה. כלומר דל"ח מפני הכבוד שלא רביה ולא גדול בחכמה הוא. אבל הלל דר"ח אינו בכלל זה אלא בין

בציבור ובין ביחיד אינם גומרין ולא קורין מתקנת חכמים, משום דלא איקדיש בעשיית מלאכה וכתביב השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, לילה המקודש לחג טעון שירה שאין מקודש לחג אין טעון שירה, הלכך בששה ימים של פסח קורין בדילוג ומברכין..... אבל בר"ח קורין ממנהגא ואין מברכין". (ועיי"ש שהוסיף שיש מחלוקת בברכה על מנהג בר"ח. וכבר דנו בזה התוס' ועוד ראשונים, ואין כאן המקום לדון בסוגיה זו ובהלכה למעשה בפרט זה.)

כן מצאנו במאירי בתענית פ"ד (על המשנה החמישית): "ומה שאמרו כאן דרך דיוק, הלל דר"ח לאו דאורייתא, ה"ה לששת ימי הפסח, אלא הואיל ואתאן עלה גבי ר"ח נקיט ליה ר"ח. אלא שמ"מ יש בהם חילוק, שבששת ימי הפסח קורין אותו בכל מקום, הואיל ואסורים במלאכה אף ימי חוה"מ מדברי סופרים", וזה בניגוד לר"ח, עליו כתב המאירי בקטע קודם ש"הלל של ר"ח מנהג קבוע לכל בבבל, כדי שיתפרסם הדבר לכל שהוא ר"ח".

באמת יש להבין גם את חובת גמירת ההלל בימי חוה"מ סוכות; תינח למ"ד שאיסור מלאכות בחוה"מ הוא מדאורייתא אי"כ הם מקודשים בעשית מלאכה, אולם לסוברים שמלאכה בחוה"מ אסורה מדרבנן (עיין בבי"הל בתחילת הלי' חוה"מ שהאריך בשיטות השונות) הלא אין ימים אלו מקודשים בעשית מלאכה, ומדוע שונים מר"ח? ובדוחק אפשר לומר שלשיטה שחוה"מ מקודש ממלאכה רק מדרבנן, אכן אמירת הלל בחוה"מ סוכות היא מדרבנן בלבד; ולגבי חובת הלל מדרבנן די בזה שמקודש במלאכות מדרבנן. אולם בעוד שבחוה"מ סוכות התקנה מדרבנן – לשיטה זו – היא לגמור את ההלל, היות וחלוקים הימים בקרבנותיהם, לעומת זאת בימי הפסח (פרט לראשון) שאין חלוקים בקרבנותיהם, התקנה מדרבנן – כדברי המאירי – לקרוא הלל בדילוג. ועדיין צ"ע בכל זה.

* ובקראי את השיעור שכתבתי לפי מו"ר הגה"צ הרב ב.צ. פריימן שליטי"א אמר לי כדברים האלה: יתכן שהיות ובתחילת החג איתקדש בעשיית מלאכה, אם כן בכל החמשך, גם בימי חול המועד, באשר יש בהם התחדשות של חילוק קרבנות, יש בהם חיוב הלל מן התורה. אולם הקשיתי לו שאין זה משמע במאירי, שאם כן מדוע המאירי צריך להסביר, בקשר לתקנה המיוחדת בפסח, שגם ימי חוה"מ אסורים במלאכה מדרבנן, הרי זה מיותר. ואף אם לא היה איסור מלאכה כלל בחוה"מ, הרי כל ימי החג הינם המשך ליו"ט ראשון; וכמו שבסוכות מדאורייתא גומרים הלל גם בחוה"מ, מטעם שהיום הראשון איתקדיש בעשית מלאכה, וכל הימים נגזרים אחריו, כן גם בפסח (שהימים אינם חלוקים בקרבנות ומדאורייתא פטורים) מצד התקנה – שיחייבו לקרא בדילוג בכל ימי הפסח.

בענין החילוק שבין פסח לסוכות כתב השבלי הלקט (קע"ד) אחר שהביא דברי הגמ' בערכין ופרשם, וז"ל : "ירושלמי בסוכה – ר"י בר בון בשם רב בא בר ממל למה קורין את ההלל כל שבעת ימי החג, כנגד הלולב שהוא מתחדש כל שבעה". ונ"ל שאפשר שהירושלמי התקשה לא בשאלה הנ"ל מ"ש מימי הפסח, אלא – אולי – קשה לירושלמי שהלא אין חוה"מ מקודש בעשית מלאכה, דאולי שיטת הירושלמי כאן שאיסור מלאכה בחוה"מ מדרבנן, לפיכך מפרש הירושלמי טעם מיוחד לאמירת ההלל כל שבעת ימי החג, שהוא מהוה תחליף ל"איאקדיש בעשית מלאכה". וביום האחרון, שמיני, אי"צ לטעם מיוחד שהרי הוא יו"ט בפני"ע, איקרי מועד, ואקדיש בעשיית מלאכה.

יש להדגיש שעצם חובת ההלל נחלקו בה הראשונים אם היא מדאורי" או מדברי קבלה או מדרבנן. בקיצור אציין ששיטת הרמב"ם בה' חנוכה פ"ג ה"ו ובסה"מ בשורש הראשון היא שהלל דרבנן. הראב"ד סובר שהיא מדברי קבלה. והכס"מ מפרש בה' חנוכה שגם לרמב"ם הוא מדברי קבלה, שהרי בגמ' בערכין הובא המקור "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג", ורק קרי ליה הרמב"ם מדברי סופרים. (עיי"ש בהשגת הראב"ד ובכס"מ). המ"מ הבין ברמב"ם שזו תקנה מדרבנן, ראייתו מלשון הגמ' בברכות "הלל דרבנן". אולם כאמור שיטת הרמב"ן בהשגותיו בסה"מ שם שהיא דאורייתא, ואין כאן המקום להאריך בדבריו. הרא"ה בחי' לברכות הביא את שתי השיטות ונקט כרבו הרמב"ן.

אחת ההוכחות של הרמב"ן היא שבתענית אמרו שהלל ב"ח לאו דאורייתא, משמע שבשאר ימים דאורייתא. הרא"ה אומר שאין זו הוכחה גמורה, שאפשר להסביר "שאינו עיקר" (-אלא מנהגא), ונראה שכך צריך להסביר לשיטת הרמב"ם. ומה שהבאנו קודם בשם הרה"מ שמהגמ' בברכות שאמרה הלל דרבנן משמע כשיטת הרמב"ם, דחה הרמב"ן "דאפשר שעל ימי חנוכה ועל הימים שאין היחיד גומר בהם את ההלל נאמר".

יצוין כי בתוך דברי הרמב"ן הוא מפרט שהלל דאורייתא הוא ההלל

ואמר לי שאפשר שדווקא בסוכות שייכת סברה זו, היות והפרים של כל ימי חג הסוכות משלימים ליום הראשון את השבעים פרים, וא"כ יש כאן שלימות אחת (ומאידך – גם התחדשות של חילוק קרבנות), אבל בפסח אין נראית סברה זו. ולפיכך תלה המאירי – ביחס לתקנה המיוחדת לקרוא בפסח בדילוג, את הענין, באיסור המלאכות בחוה"מ מדרבנן. (על פי שיעור בחג הפסח התשנ"ד, במעלה אדומים בואכה ירושלים עיה"ק תובב"א).

שאומרים ב: שחיטת הפסח ואכילתו, "הלל של נטילת לולב דאורייתא וראשון דפסח ועצרת". ולכאורה נטילת לולב דאורייתא היא רק במקדש כל שבעה, אולם בגבולין ובזה"ז רק ביום הראשון היא דאורייתא. ועוד יש לעיין שהשמיט ההלל של שמיני עצרת דבודאי לא גרע מהלל של ראשון של פסח ועצרת, וצ"ע. אגב, ענין ההלל – דאורייתא – בקשר לנטילת לולב, משתלב עם הני"ל בשם הירושלמי.

מכל מקום נראה לי שהרמב"ן לשיטתו שהלל דאורייתא, פירש שיש שלש מדרגות בהלל: ימים שגומרים בהם את ההלל, שהחיוב בהם מדאורייתא; חוה"מ ואחרון של פסח שזו תקנה גמורה – מדרבנן, להגיד הלל בדילוג; ור"ח שבו נהגו בבבל, והיום בכל מקום, מצד המנהג – לקרות הלל בדילוג. אולם לשיטת הרמב"ם ודעימיה שכל תקנת הלל היא מדרבנן, בפסח – פרט ליום הראשון – אין תקנה מיוחדת, אלא הוי כר"ח ממש.

בשבלי הלקט (שם) בהמשך דבריו כתב וז"ל: "במדרש הרנינו פי סוכה: וכן אתה מוצא כל ז' ימי החג אנו גומרין את ההלל, אבל בפסח אין אנו גומרין את ההלל אלא יום הראשון ולילו, ולמה, שמואל בר אבא אמר 'בנפול אויבך אל תשמח', לפי שנטבעו בו המצרים". (הובאו דברים אלו בב"י או"ח סי' תצ"ו). מדרש זה מופיע גם בילקו"ש אמור תרנ"ד וז"ל:

"אתה מוצא שלש שמחות כתיב בחג: ושמחת בחגך; והיית אך שמח; ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים. אבל בפסח אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת. למה?..... ד"א בשביל שמתו בו המצריים. וכן אתה מוצא כל שבעת ימי החג אנו קורין בהן את ההלל, אבל בפסח אין אנו קורין את ההלל אלא ביום טוב הראשון ולילו, למה? משום בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך.....".

במקורות אלו לא הסבירו די הצורך, והלא התשובה היא לשביעי של פסח בלבד? ואכן המהרי"ל בהלי תפילה של פסח כתב וז"ל: "מנהגי ריינוס גומרים ההלל בשני ימים הראשונים של פסח, ולהלן – אומר בדילוג, כמו בר"ח, ומברכין לקרוא את ההלל לפי שבשביעי טבעו המצרים ואמר הקב"ה מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה? (הערת אגב. יש לשים לב שהמהרי"ל העדיף ביטוי זה, המופיע במגילה על פני הפסוק במשלי בנפול אויבך וגו', הני"ל. אפשר משום שלדעתו הפסוק אינו מתייחס אלא לישראל, כדמשמע במפרשי המשנה באבות פרק ד', על

המשנה שמואל הקטן וכו') וא"ת ועדין ביום ז' ו-ח' (בחז"ל) לא נימא, אבל בחז"מ נימא? לא קשיא, דאז הוי חז"מ חשוב משביעי שהוא יו"ט. (תשובה זו הובאה בט"ז בסימן תצ"ו).

הרי לנו טעם חדש נוסף לטעם הנזכר בגמ' בערכין של חילוק הקרבנות.

וכאן יש להעיר שבאמת אפשר לראות במדרש זה סתירה לדברי הבבלי. שהרי הגמ' במגילה יד. ובערכין ו: שואלת: "פורים דאיכא ניסא לימא? ומתרת ג' תרוצים. משמע שבעיקרון על אף מפלת האויבים יש מקום לשירה, שהרי סוף סוף ניצלנו. ועיין בפסחים קיז. דעה שהראשונים שאמרו הלל היו משה ובני ישראל בשעה שעמדו על היס, כלומר, אחר קריעת ים סוף וטביעת המצרים; ולדעת הכל הרי אמרו את שירת היס. (ואף על פי שיש מקום לחלק בין שעת ההצלה, לבין לדורות).

א"כ אפשר לראות כאן שתי שיטות.

ומעניין הדבר שבהגהת המהרי"ל (שם) הובא ממנהגי מהרא"ק (רי אברהם קלוזינר רבו של המהרי"ל) מובא: "י"א בימים אחרונים של פסח זמן שמחתנו, משום שמחת טביעת המצרים בים עכ"ל. אכן בימי מהרי"ל לא שמעתי שום שינוי עכ"ל ההגהה. מנהג זה הובא ברמ"א בדרכי משה ס"י ת"צ בארוך ובקצר. אולם המהרי"ל עצמו כתב שם שאומרים זמן חרותנו גם בימים אחרונים, וכן הביא הדרכי משה ממהר"א טירנא בסי' המנהגים, וסיכם שהמנהג לא כמהרא"ק.

יש לעיין דלכאורה קשה לבבלי. התינוח שלא חייבים בהלל בימי הפסח (פרט לראשון) שכן לא חלוקים הימים בקורבנות, מצד דין שירה של יו"ט, מדאורייתא, מדברי קבלה או מדרבנן, למר כדאית ליה; אולם מדוע אין חובת הלל על הנס ביום שביעי של פסח על ניסי ים סוף? שהלא לבבלי אין סברא שלא להלל משום "בנפול אויבך אל תשמח", ואע"פ שבגמ' במגילה הובא המאמר "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?" אולם שם הדברים אמורים ביחס למלאכים ולא ביחס לבני אדם, אשר חייבים להודות על הצלתם. וא"כ קשה מדוע אין אומרים הלל בשביעי של פסח – כבחנוכה – לדעת הבבלי? ואפשר לתרץ שהיות שכל מצוות הפסח נתקנו על גאולת מצרים, הכוללת גם את ניסי קריעת ים סוף, שהם סוף ההצלה וגמר הגאולה, א"כ לא ראו צורך לתקן תקנה מיוחדת של הלל על ניסי ים סוף, ובפרט לאור העובדה שסוף סוף מעשה ידי הקב"ה טבעו בים. ואמנם, אילו ימי הפסח היו חלוקים בקרבנותיהם,

או ששביעי של פסח היה יו"ט בפני עצמו, אךן היו גומרים את ההלל גם בשביעי, אבל מאחר שאין הדברים כן לא ראו לתקן הלל מיוחד על קריעת ים סוף.

בפסחים קיז. "אמר רב יהודה אמר שמואל... והלל זה מי אמרו? נביאים שביניהם תקנו להם לישראל שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהם וכשנגאלים אומרים אותו על גאולתם". ובהמשך הסוגיה שם מובאים דברים אלו בבריתא בשם חכמים.

ואם ישאל השואל, הרי כאן חיוב עתיק יומין מתקנת נביאים לומר הלל על הצלה וגאולה מצרה? ואפשר, וכך מסתבר, שכונת המאמר היא שנביאים תיקנו לומר הלל בשעת האירוע, אבל לא תיקנו לומר בקביעות בכל שנה באותו יום; דבר זה נתון להחלטת חכמי הדורות. וביחס לשביעי של פסח, כאמור, לא ראו לתקן הלל לדורות.

אגב, אזכיר כי ביסוס להנחה זו בצדברי השאילתות דרב אתא גאון, שאילתא וכו' הקובע כי חובה על ישראל להלל בשעת התרחשות הנס (לשונו: בעידנא דאיתרחיש ניסא") ונראה שזה פשוט מצד הסברה שהתקנה הנ"ל של "נביאים שבהם" איננה יוצרת חיוב אוטומטי. שהרי לא יעלה על הדעת שנחליט בעצמנו על מקרה מסויים שזוהי צרה שנגאלנו ממנה וחייבים אנו לגמור עליה את ההלל. כי אולי אין ז' עומד בקריטריונים של צרה וגאולה מבחינת ההיקף וכדומה. ובודאי צריכה להיות סמכות מתאימה (כדוגמת סנהדרין גדולה), של חכמי הדור, שתחליט על כך. אמנם בשאילתות מדויק יותר מזה שבעוד שבאותה שעה שאיתרחיש ניסא זוהי **חובת** חכמי הדור לקבוע הלל (כמובן – כאשר לפי שיקול דעתם רמת הצרה וההצלה הם כאלו שמחייבים זאת), הרי של גבי הדורות הבאים **נתון לשיקול דעתם**, והם יכולים להחליט לקבוע או לא לקבוע, וכנ"ל.

(נושא זה מרכזי, בשאלות שעמדו ומדות עדין על הפרק – אמירת הלל על ניסי דורנו ואכה"מ לדון בזה בהרחבה).

ועיין ברש"י תענית כח: ד"ה מנהג אבותיהם שכתב: "אבל הלל דחנוכה... דכיון שנביאים תקנוהו שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבוא עליהם וכשנגאלים יהיו אומרים אותו על גאולתם – כדאורייתא דמי". ומשמע מדבריו שלא כדברינו, ויש לישב, שגם לדעת רש"י התקנה היתה רק לאותה שנה שארע בה הנס, אולם השאירו את

ההחלטה ביד חכמי הדורות לקבוע זאת גם לשנים הבאות. ואם כן, כשנקבע ע"י בי"ד של אותו דור, כדוגמת חנוכה, שבכל שנה, בימי הנס, יגמרו את ההלל הרי גם לזה יש אותו תוקף כמו תקנת הנביאים הראשונים, ולפיכך "כדאורייתא דמי".

ויה"ר שכימי צאתנו ממצרים יראנו הקב"ה נפלאות וכשם שזכינו בדורנו כבר להתגלות נפלאות ה' עלינו, כך – ללא שמחה לאיד על מפלת אויבים – נוכל לשיר שירה חדשה על גאולתנו ועל פדות נפשנו.